

Apecte ale deixis-ului în textul poetic postmodern

Beatrice Diana BURCEA

Colegiul Național “Dr. Ioan Meșotă”

Rezumat

Lucrarea „Aspecte ale deixis-ului în textul poetic postmodern” abordează o temă de anvergură în lingvistica contemporană. Se încadrează în domeniul amplu al lingvisticii textului literar. Este un studiu de pragmatică și de poetică. În această lucrare de cercetare, accentul este pus pe subiectivitatea enunțării. În ceea ce privește partea teoretică, din corpus-ul vast al deixis-ului valorificăm, selectiv, aspecte din câteva studii de referință. În ceea ce privește partea aplicativă, avem în vedere textul literar românesc postmodern. Asimilând componente pragmatice, interpretarea textului postmodern lansează o provocare, permițând abordări interdisciplinare.

Cuvinte cheie

enunțare, subiectivitate, pragmatică, discurs, deixis.

1. Introducere

Studiile consacrate de Émile Benveniste subiectivității limbajului au generat abordări variate referitoare la fenomenul *deixis*¹¹-ului. Natura egocentrică a limbilor naturale a impus ca o condiție *sine qua non* raportarea la deicticul de persoană *eu* și la momentul rostirii (Benveniste 1966; Levinson 1983; Lyons 1995).

Situat la interferența dintre semantică și pragmatică, deixis-ul este ancorat în situația de comunicare. Expresie a intersubiectivității, *deixis*-ul determină referința unor componente dintr-un enunț. În cadrul enunțării, relația dintre indicator (de persoană, de timp, de loc, de obiect) și instanța actuală de discurs este fundamentală.

În poezia postmodernă, reevaluarea subiectivității deictice conferă vocii lirice valențe semantice suplimentare. În studiul de față, ne propunem o dublă abordare – teoretică și aplicativă – a fenomenului, accentuând convenția jocului enunțiativ.

2. Paradigme teoretice

Deixis-ul reprezintă un aspect fundamental al organizării pragmatice a discursului. Complexitatea fenomenului a generat o varietate de abordări. Definițiile date conceptului evidențiază raportarea la situația de comunicare.

¹¹ gr. **deixis** = “acțiunea de a arăta, arătare, ostentație, indiciu, dovadă” (Dubois et al. 1973).

Inventarierea unităților subiective impune abordarea unor unități lingvistice, cunoscute sub denumirea de *deictice*¹², *shifters*¹³ (Jakobson), *index* (Peirce), *indexical expression* (Bar-Hillel). Definiția dată deicticelor de Jespersen – “o clasă de cuvinte al căror sens variază în funcție de situație” (1922: 123-124), devine inoperantă în spațiul francez, în care deicticele sunt definite drept:

“les unités linguistiques dont le fonctionnement sémantico-référentiel (sélection à l’encodage, interprétation au décodage) implique une prise en considération de certains des éléments constitutifs de la situation de communication, à savoir: le rôle que tiennent dans le procès d’énonciation les actants de l’énoncé [et] la situation spatio-temporelle du locuteur, et éventuellement de l’allocutaire” (Kerbrat-Orecchioni 1999: 41).

Catherine Kerbrat-Orecchioni atrage atenția asupra faptului că referentul unei unități deictice este cel care variază în funcție de situație și nu sensul acestuia. Din această perspectivă nu este admisă nici teza lui Émile Benveniste, care a marcat gândirea europeană, cu privire la statutul pronumelor înțelese ca forme vide (în afara discursului propriu-zis):

“Limbaajul a rezolvat această problemă prin crearea unui ansamblu de semne ‘goale’, fără referent în ‘realitate’, oricând la îndemână și care devin ‘pline’ de îndată ce un locutor și le asumă în fiecare instanță a discursului său” (Benveniste 2000: 242).

Aspectul controversat al non-referențialității este reluat polemic de Georges Kleiber care observă că deicticele au trăsături descriptive care permit identificarea referentului vizat, având un rol important în selecția acestuia:

“La partie descriptive que comportent les déictiques fournit, non pas l’identification particulière du référent visé, mais joue le rôle d’un filtre: elle élimine tel ou tel type de référents possible de la situation d’énonciation” (Kleiber 1986: 9).

Existența deicticelor are importante consecințe teoretice. Émile Benveniste consideră deicticele o manifestare a discursului în interiorul limbii. Roman Jakobson observă caracterul particular al acestei clase de unități gramaticale (*embrayeurs*) a căror semnificație “ne peut être définie en dehors d’une référence au message” (1963: 178). Fiecare *embrayeur* posedă totuși o semnificație generală proprie: “Ainsi ‘je’ désigne le destinataire (et ‘tu’ le destinataire) du message auquel il appartient” (*idem*: 179).

Tipologia *deixis*-ului comportă la rândul ei abordări variate. Interpretarea descriptivă a lui Stephen C. Levinson (1983: 62) impune trei categorii tradiționale ale *deixis*-ului: persoana, locul și timpul. Sub influența lui John Lyons (1968, 1977) și a lui Fillmore (1971, 1975), acestora li se adaugă încă două categorii: *deixis*-ul

¹² “Clasă de cuvinte și de forme gramaticale reunind totalitatea mărcilor *deixis*-ului, clasă omogenă din punct de vedere semantico-funcțional, dar eterogenă din punct de vedere gramatical” (Bidu-Vrănceanu et al. 2001: 156).

¹³ Traducerea franceză: **embrayeurs**.

discursiv (textual) și deixis-ul social. Catherine Kerbrat-Orecchioni, în schimb, acceptă, în descendența lui Émile Benveniste, doar categoriile tradiționale ale *deixis*-ului (1999: 78). Această clasificare tripartită se realizează punctului de vedere al lui Dieter Wunderlich, care sesizase că valoarea de adevăr a enunțurilor depinde de *cine, unde, când* au fost exprimate:

“[...] la description linguistique d’une phrase, qui peut être utilisée pour affirmer des faits, doit fournir tous les éléments qui entrent dans la formulation des conditions de vérité : la personne, le temps et le lieu de l’énonciation” (1972: 37).

În spațiul românesc, există mai multe criterii de clasificare a *deixis*-ului. Gorăscu Adriana (2005, II: 635-655) distinge trei mari categorii: în funcție de modul în care se realizează evocarea elementelor de context comunicativ de către expresiile deictice (simbolice, ostensive / gestuale, mixte); în funcție de rolul în ancorarea deictică a enunțului (expresii referențiale intrinsec deictice, expresii deictice relaționale, expresii cu ancoraj deictic intrinsec, expresii ale “acordului” deictic); în funcție de tipul de informație codificată: *deixis*-ul personal, *deixis*-ul spațial, *deixis*-ul temporal, *deixis*-ul discursiv (textual), *deixis*-ul social, *deixis*-ul “descriptiv”. În studiile de specialitate, s-au impus șase mari categorii: *deixis* personal, spațial, temporal, discursiv (textual), social “descriptiv”.

Cercetările actuale nuanțează analiza, observându-se suprapuneri tipologice. Astfel, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (1999: 106) asimilează *deixis*-ul personal și cel social formelor *deixis*-ului propriu-zis, incluzându-le în categoria *deixis*-ului de *rol*. Actul concret al comunicării relativizează însă specializarea deicticelor, unele devenind polifuncționale.

Acest fenomen complex al *deixis*-ului este răspunzător de organizarea pragmatică a discursului, deicticele favorizând activitatea discursivă propriu-zisă.

3. Textul postmodern. Proiecții deictice

Distincția dintre “locutor” și “enunțiator” realizată de Émile Benveniste a avut un impact deosebit asupra studiilor ulterioare. În textul poetic postmodern, multiplicarea instanțelor discursive a conferit vocii lirice o notă distinctă. Subiectul uman devine un centru provizoriu al lumii.

Jocul enunțiativ permite experimentarea diverselor proiecții deictice. Deixis-ul persoanei, asupra căruia insistăm, se distanțează de funcțiile din limba comună. În studiile de specialitate, este cunoscut faptul că “enunțatorul presupus al unui text literar” este “un eu indeterminat” (Genette 1994: 98).

Recuzita poeziei optzeciste circumscrie preferința pentru redarea unor conversații reale sau imaginare. Paradigma pronominală antrenează, în jocul enunțiativ, voci lirice concurente. În poemul *Viața e vis* (Bodiu 2008: 16), distanța dintre momentul enunțării și ipostaza lirică imaginară este realizată prin verbul performativ: “Am visat”. Actul ilocutionar face posibilă interferența vocilor prin abandonarea planului realității:

“Am visat că sunt actor și

joc într-o piesă eram îmbrăcat în alb ca personajele din piesele
puse de purcărete sau ca alea din hamletul lui vlad mugur
pe bune eram actor și jucam
pe scena de la brașov
aveam un rol de martor care
tăcea într-o intensă hărmălaie cel puțin actrița principală mică și durdulie
țipa întruna țipătul ei m-a trezit” (Bodiu, *Viața e vis*, 2008: 16)

Delimitarea subiectului enunțiator de propria imagine proiectată în lumea intratextuală este realizată prin imperfectul ireal. Modalizatorul de certitudine (“pe bune”) permite vocii enunțatoare să mențină lectorului iluzia contactului cu lumea imaginară a textului.

Secvența următoare impune disocierea dintre eul enunțării și eul enunțat. Modalizatorul de certitudine (“de-a binelea”) susține breșa realizată:

“transpirasem de-a binelea sub păturile aspre
caloriferul electric mergea brici afară câinele vecinilor de internat
continua să latre din
noaptea când fusese aici lili hamzea liniștit
mi-am văzut de rol”.

(*ibidem*)

Intruziunea realității în proiecția enunțativă permite alternanța planurilor real-imaginar:

“chiar ar fi trebuit să intru în scenă dar nu știu cum am nimerit în sala profesorală a
fostului
meu liceu m-am întâlnit cu unul dintre foștii profi m-a
întrebat cum se dă anul ăsta admitere la noi la litere a durat ceva timp să-i explic
cum e cu dosarul
cu procentele între timp piesa
se terminase grăsuța mi-a spus că fusese un mare succes după care a început
să țipe la mine că am plecat ca un inconștient că-mi disprețuiesc colegii”

(*ibidem*)

Concurența vocilor (ipseitate-ileitate) este marcată, în cazul non-persoanei, prin proiecție anaforică (“actrița”, “grăsuța”,). Continuitatea referențială și tematică este susținută de “pronumele-zero” (Manoliu-Manea 1993: 214). Eul *poietic* apare ca voce distinctă în mimarea revoltei (“asta a fost prea de tot”). Interferența planurilor este abandonată în final prin apelul la funcția referențială:

“[...] m-am trezit mi-am deschis mobilul
să văd cât e ceasul era 7 fără 3 minute era miercuri
și aveam 12 ore de curs”.

(*idem*: 17)

Atitudinea enunțativă susține jocul pragmatic, contrariind cititorul. Acesta pendulează între apropiere și distanțare de “lumea posibilă” a textului. Relația cu alteritatea este tensionată (“a început să țipe la mine”; “a durat ceva timp să-i explic”). În planul reprezentării, centrul referențial subsumează deicticele

persoanei, ale spațiului și ale timpului în discurs. Polifonia face posibilă apropierea discursului poetic de matricea oralității.

Mobilitatea poetică, jocul pragmatic favorizează spectacolul enunțiativ, susținut de dinamismul imagistic în detrimentul celui prozodic. Proiecția deictică, dublată de fluxul afectiv, glisează în proiecție anaforică (“asta a fost prea de tot”). Anafora cumulativă face posibil ca vocea eului *poietic* să se disocieze de ipoteza imaginară, propunând o nouă dimensiune textului, și anume cea referențială.

Discursul postmodern anunță o metamorfoză a subiectivității poetice, prin reevaluarea elementelor de recuzită poetică, din perspectiva proiecției deictice.

4. Concluzii

Situat la interferența dintre pragmatică și semantică, *deixis*-ul este ancorat în situația de comunicare. Relația dintre indicator și instanța actuală de discurs este fundamentală.

Complexitatea fenomenului a generat abordări multiple (Jespersen, Peirce, Benveniste, Kerbrat-Orecchioni, Kleiber etc.). Denumirile variate date unităților deictice (*shifters*, *index*, *indexical expression*) nu exclud importanța pe care o conferă discursului în interiorul limbii.

Tipologic, s-au impus șase mari categorii, operante și în spațiul românesc: *deixis* personal, spațial, temporal, discursiv (textual), social, “descriptiv”.

În textul literar, proiecția deictică conferă vocii lirice o notă distinctă. Atitudinea enunțiativă susține în textul lui Andrei Bodi, *Viața e vis*, jocul pragmatic. Polifonia apropie discursul poetic de matricea oralității. Proiecția deictică configurează o metamorfoză la nivelul subiectivității poetice.

Surse:

Bodiu, A. (2008). *Oameni obosiți*. Pitești: Paralela 45

Referințe bibliografice:

- Benveniste, É. ([1966] 2000). *Probleme de linguistique générale*. Vol. I, II. Traducere de Lucia Magdalena Dumitru. București: Teora.
- Bidu Vranceanu, A., Călărășu, C., Ionescu-Ruxăndoiu, L., Mancaș, M., Pană Dindelegan, G. (2001). *Dicționar de științe ale limbii*. București: Nemira.
- Dubois, J., Giacomo, M., Guespin, L., Marcellesi, Ch., Marcellesi, J.-B., Mevel, J.-P. (1973). *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse.
- Genette, G. (1994). *Introducere în arhitectură. Ficțiune și dicțiune*. Traducere de Ion Pop. București: Univers.
- Gorăscu, A. (2005). “Deixis”. *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Guțu Romalo), II. 635-655. București: Editura Academiei Române.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L. (1999). *Conversația. Structuri și strategii*, ediția a II-a (revăzută). București: ALL.
- Jakobson, R. (1963). *Essais de linguistique générale*. Vol. I. Traduit par Nicolas Ruwet. Paris: Les Éditions de Minuit.

- Kerbrat-Orecchioni, C. (1999). *L'Énonciation. De la subjectivité dans le langage*. Paris: Armand Colin.
- Kleiber, G. (1986). "Déictiques, embrayeurs, token-reflexives, symboles indexicaux etc.: comment les définir?". *L'Information Grammaticale* 30: 3-32. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/igram> (june 16, 2015).
- Levinson, C. S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: University Press.
- Manoliu-Manea, M. (1993). *Gramatică, pragmasemantică și discurs*. București: Litera.
- Wunderlich, D. (1972). "Pragmatique, situation d'énonciation et deixis". *Langages*. 26 : 34-58. <http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/lgge> (june 16, 2015).